

ZUZANNA SNOCH
z.snoch1207@gmail.com

*M. Bass-Krueger, H. Edwards-Dujardin, S. Kurkdjian (eds.),
Fashion, Society and the First World War: International Perspectives,
London 2021, ss. 353*

W ostatnich latach zarówno w polskiej, jak i w światowej historiografii ukazuje się coraz więcej prac na temat ubiorów i mody, skoncentrowanych na konkretnej epoce lub zjawisku, ale również syntezy poświęcone dłuższym przedziałom czasowym. Wśród książek znajdują się monografie naukowe i popularyzatorskie oraz albumy. Warto zwrócić uwagę na najnowsze zagraniczne propozycje, m.in.: *Liberty Equality Fashion: The Women Who Styled the French Revolution* Anne Higonnet (New York 2024), *Fashion. The Ultimate History of Costume: From Prehistory to the Present Day* Stefanelli Sposito (Madrid 2021), *Auguste Racinet: The Costume History* Françoise Tétart-Vittu (Cologne 2018). Do najważniejszych krajowych pozycji należą natomiast: *Ubrać libertyna. Moda i (a)moralność w osiemnastowiecznej Francji* Gabrieli Juranek (Katowice 2023), *Manekin w peniuarze. Moda w II RP* Magdaleny Idem (Warszawa 2022), *Ubiory w nowożytnym Gdańsku od połowy XVI do XVIII wieku* Aleksandry Kajdańskiej (Gdańsk 2020), *Moda patriotyczna w stroju i jego dodatkach od konfederacji barskiej do XX wieku* Nadii Sola-Salamachy (Lublin–Warszawa 2019). W porównaniu z innymi dekadami XIX i XX wieku lata 1910–1919, a zwłaszcza okres I wojny światowej, cieszą się najmniejszym zainteresowaniem w kontekście przemian w modzie i ubiorach. W ostatnim czasie zaczęło się to zmieniać, szczególnie w historiografii zachodniej.

Przedmiotem recenzji jest praca zbiorowa *Fashion, Society and the First World War: International Perspectives*, wydana pod redakcją Maude Bass-Krueger, Hayley Edwards-Dujardin i Sophie Kurkdjian. Badaczki są zawodowymi histo-

ryczkami sztuki, skupiającymi się na historii mody w XIX i XX wieku. Bass-Krueger i Kurkdjian były kuratorkami wystawy „Mode et femmes 14/18” w Paryżu w 2017 roku oraz jej amerykańskiej wersji „French Fashion, Women, and the First World War” zorganizowanej dwa lata później. Ich konsekwencją stało się wydanie książki o tym samym tytule¹. Autorki posiadają więc duże doświadczenie i kompetencje.

Recenzowana monografia jest efektem współpracy uczestników i uczestniczek paryskiej konferencji „Fashion, Dress and Society in Europe during World War I”, która odbyła się w grudniu 2014 roku. Jak można się domyślać, a potwierdzają to Bass-Krueger i Kurkdjian we wstępie², impulsem do rozszerzonych badań nad tematem mody z lat 1914–1918 były międzynarodowe obchody setnej rocznicy I wojny światowej, które rozpoczęły się właśnie w 2014 roku. Ubiory i moda z tego konkretnego okresu dopiero zaczynały przyciągać uwagę badaczy. Duża część z nich podjęła tę tematykę, ponieważ okrągła rocznica była ważnym wydarzeniem, zwłaszcza na zachodzie Europy. Ma to wyraźne odzwierciedlenie w nowych publikacjach³, przeważnie z krajów, które w 1914 roku stanęły do walki.

Zespołowi redakcyjnemu recenzowanej monografii przyświecał cel zebrania i wydania artykułów rozszerzających referaty wygłoszone przez uczestników i uczestniczki przywołanej wyżej konferencji. Bass-Krueger i Kurkdjian chcieli w ten sposób przyciągnąć uwagę badaczy do problematyki mody i ubiorów z lat 1914–1918.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że tytułowa „moda” w treści artykułów oraz w samych założeniach nie oznacza, że skupiono się tylko na ówczesnych propozycjach projektantów. Duży nacisk został położony na zbadanie z jednej strony społecznego odbioru różnych zjawisk związanych z przemysłem modowym, z drugiej zaś tego, w jaki sposób na ubiór wpływała sytuacja polityczna, militarna czy społeczna. Moda jest tutaj rozumiana jako zespół zjawisk, które wchodziły w wieloraką interakcję z życiem codziennym ludzi podczas wojny. Poruszone zostały też inne wątki: przemysłu odzieżowego, niemającego nic wspólnego z *haute couture*, tylko z bardziej „demokratycznym”, masowym podejściem do wytwarzania ubrań, oraz umundurowania, uniformów i odzieży roboczej.

Książka składa się z 19 artykułów umieszczonych w czterech częściach tematycznych oraz z rozbudowanego wstępu, w którym zawarto opis stanu badań, genezę samej publikacji, kilka uwag od redakcji oraz streszczenia wszystkich

¹ M. Bass-Krueger, S. Kurkdjian, *French Fashion, Women, and the First World War*, New Haven 2019.

² M. Bass-Krueger, H. Edwards-Dujardin, S. Kurkdjian (eds.), *Fashion, Society and the First World War: International Perspectives*, London 2021, s. 26–27.

³ Zob. L. Adlington, *Great War Fashion: Tales from the History Wardrobe*, London 2014; N. Edwards, *Dressed for War: Uniform, Civilian Clothing and Trappings, 1914 to 1918*, London 2015; A. Rasche (ed.), *Wardrobes in Wartime: Fashion, Art, Design during World War I*, Leipzig 2014.

artykułów. Te ostatnie można było skrócić, ponieważ całość zajmuje siedem stron i wydaje się za bardzo rozbudowana. Przed przejściem do części merytorycznej warto zapoznać się z umieszczonymi na początku zestawieniami, które mają za zadanie przybliżyć czytelnikowi najważniejsze wydarzenia z historii politycznej i społecznej oraz z historii mody w latach 1914–1919 w krajach, o których jest mowa w dalszych częściach książki. W części pierwszej znajdują się opracowania poświęcone problematyce mody rozumianej jako *couture*, czyli strojów projektowanych i wytwarzanych przez wielkie domy mody i projektantów. Co ciekawe, autorki nie ograniczają się do przedstawienia losów poszczególnych twórców z okresu I wojny światowej oraz problemów, z jakimi się zmagali. Zwracają uwagę również na ważne zjawiska społeczne, takie jak wyrażanie dumy narodowej poprzez rodzime modowe trendy czy też budowanie narracji, że określony ubiór pomoże zachować wysokie morale w czasie wojny. Warto zapoznać się przede wszystkim z dwoma ostatnimi artykułami, ponieważ – w przeciwieństwie do pozostałych – nie są poświęcone sytuacji francuskiego przemysłu modowego. Birgit Haase (*Die Kriegskrinoline: A Feminine Fashion between Past and Future*) opisała próbę stworzenia własnych, „rodzimych” w rozumieniu Niemców, trendów w ubiorach damskich, mających korzenie w dziewiętnastowiecznych sukniach, pochodzących nie z wrogiego Paryża, lecz z Wiednia. Nele Bernheim (*Fashion in Belgium during the First World War and the Case of Norine Couture*) zwróciła uwagę na losy rodzącego się domu mody Norine, który przecierał szlaki belgijskiemu *haute couture* w warunkach niemieckiej agresji i okupacji.

Kolejna część poświęcona jest z jednej strony samej odzieży i dodatkom (jako przedmiotom materialnym znajdującym się w sferze zainteresowania historii materialnej), z drugiej zaś praktykom związanym z wytwarzaniem ubrań w różnych krajach Europy oraz wpływowi wojny na tę dziedzinę życia publicznego. Na szczególną uwagę zasługuje artykuł *Between Fashion and Folk: Dress Practices in Alsace during the First World War* poświęcony Alzacji, ponieważ autorka Sara Hume poddała analizie powszechnie znane zjawisko rywalizacji francusko-niemieckiej na tym obszarze. Skupiła się jednak głównie na tym, jak oba państwa podchodziły do propagowania wśród Alzatzyków ubiorów, które miałyby wpłynąć na ich poczucie przynależności do jednego lub drugiego państwa i tożsamości narodowej. Opisane zostały również postawy samych mieszkańców tego regionu wobec wspomnianej wcześniej walki. W tej części monografii pojawia się polski akcent – tekst rodzimej badaczki Marty Kargól (*Industrial and Homemade Clothing Production in the Netherlands: A Neutral Country during First World War*). Jest to – jak deklaruje sama autorka⁴ – pierwsza praca poświęcona badaniu holenderskich zwyczajów związanych z wytwarzaniem ubrań oraz próbom wy-

⁴ M. Bass-Krueger, H. Edwards-Dujardin, S. Kurkdjian (eds.), *op. cit.*, s. 134.

tworzenia trendów modowych niezależnych od dyktatu Paryża.

Część trzecia dotyczy mundurów, zarówno damskich, jak i męskich. Choć o tych drugich wiele już napisano, warto podkreślić, że autorzy dwóch artykułów spróbowali zastosować nieco odmienną perspektywę niż dotychczas. Guillaume de Syon podjął się zbadania, jak wyglądał proces „ubierania” nowo powstającego lotnictwa, wraz ze wszystkimi problemami wynikającymi z opinii społeczeństwa, a w szczególności żołnierzy, na temat tworzącej się formacji. Manuel Charpy natomiast opisał dwa ciekawe zjawiska: wykorzystywania w armii francuskiej odzieży używanej, pochodzącej z podarunków ludności cywilnej, a także ponownego wykorzystywania (naprawiania i przerabiania według potrzeb) zniszczonego lub niepotrzebnego żołnierskiego umundurowania na zapleczu frontu. Pozostałe dwa artykuły odnoszą się do kobiecych uniformów (ciężko mówić tu o umundurowaniu). Jérôme Brucker oraz Amy de la Haye skupili się na „modowym” aspekcie niezwykle ważnego zjawiska okresu Wielkiej Wojny, czyli pracy kobiet „w zastępstwie” za mężczyzn, którzy zostali wysłani na front. Brucker pochylił się nad problematyką ubioru pracownic fabrycznych we Francji, natomiast de la Haye opisała i przeanalizowała proces tworzenia się uniformu członkiń brytyjskiej Women’s Land Army.

Ostatnia część poświęcona jest rozważaniom na temat propagandy, tożsamości narodowej oraz postrzegania ról płciowych w odniesieniu do mody i ubiorów. Najbardziej interesujące wydają się teksty dotyczące różnic w postrzeganiu kobiet i mężczyzn w zależności od pełnionych ról oraz związanych z nimi ubiorów w trakcie wojny. Są to artykuły Zsolta Mészárosa *The Gentleman Turned ‘Enemy’: Men’s Fashion in the Hungarian Press, 1914–1918* oraz Andrei Kollnitz *Is Beauty Useless? Fashion, Gender, and British Wartime Society in “Punch” Magazine, 1915*. Co ciekawe, ostatnia część książki zawiera najbardziej zróżnicowane geograficznie teksty, które przełamują dominację badań nad sytuacją Francji. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na wyżej wspomniany tekst Mészárosa o Węgrzech, ale również na *The Italian Fashion Magazine “Margherita”: The War, Women, and the Call for a “Moda Italiana” 1914–18* Enrica Morini.

Jak można zauważyć po opisie wyżej wymienionych artykułów, autorzy tekstów nie ograniczyli się do najprostszycy wyborów, czyli opisanie trendów oraz ich kreatorów w trakcie I wojny światowej. Specyfiką pracy zbiorowej jest to, że ciężko jest wysnuć z niej wspólny wniosek, poszczególni badacze skupiają się bowiem na swoich zagadnieniach. W tym przypadku jednak można zauważyć pewne wspólne elementy, które należy podkreślić: ubiór był wówczas składnikiem tożsamości narodowej, płciowej i społecznej; moda nie istniała w próżni, była i wciąż jest częścią tworzącą kulturę; badając społeczny odbiór różnych modowych zjawisk, jesteśmy w stanie wiele się dowiedzieć na temat mentalności ludzi, których te zjawiska dotyczyły. Coraz szersze badania życia codziennego nie mogą pomijać aspektu związanego z ubiorami, nawet jeśli z perspektywy wielkiej histo-

rii wydaje się on błahy. Przemiany w tej materii, zwłaszcza w przypadku odzieży damskiej, jakie dokonały się w drugim dziesięcioleciu XX wieku, były ogromne, dlatego tym bardziej powinny zostać dokładnie przebadane, ale nie w oderwaniu od społecznego kontekstu, ponieważ były mocno związane ze zmianami całego społeczeństwa zachodniego.

Baza źródłowa w przypadku wszystkich autorów artykułów wygląda podobnie. W dużej mierze bazują na prasie, zarówno na żurnalach, jak i na periodykach skierowanych do szerszego grona odbiorców. Zauważalne jest wykorzystanie tekstów publikowanych w gazetach oraz szeroko rozumianej warstwy graficznej – nie tylko zdjęć i rycin przedstawiających ubiory, pojawiają się bowiem również historyjki obrazkowe i rysunki satyryczne. Inne źródła wizualne (plakaty, obrazy z książek, pocztówki), podobnie jak te pisane, pojawiają się jednak dość rzadko. Jeśli chodzi o wykorzystanie w badaniach zachowanych oryginalnych ubiorów, to też jest ono znikome, przy czym wyjaśnieniem może być to, że niewiele ubrań z okresu I wojny światowej zachowało się do naszych czasów.

Choć w większości tekstów pojawiają się kolorowe ilustracje, to jak na monografię poświęconą modzie i ubiorom warstwa wizualna nie jest szczególnie rozbudowana. Książka nie jest aż tak obszerna, aby trzeba było oszczędzać miejsce – ma nieco ponad 350 stron. Myślę, że dodatkowe grafiki byłyby pomocne, zwłaszcza dla czytelnika niezbyt zaznajomionego ze specyfiką ubiorów z lat 1914–1918.

Niewątpliwą zaletą monografii jest to, że poświęcona jest różnym krajom świata zachodniego, artykuły dotyczą bowiem sytuacji po obu stronach konfliktu. Podobne publikacje są cenne właśnie ze względu na przedstawianie na forum międzynarodowym perspektywy państw innych niż tylko Francja czy Wielka Brytania. Daje to możliwość współpracy dla osób zajmujących się problematyką poszczególnych regionów w tym zakresie. Brakuje jednak polskiego wydania, które mogłyby zainspirować do napisania podobnych prac, tylko skupionych na sytuacji ziem polskich.

Na rodzimym gruncie moda i ubiory drugiego dziesięciolecia XX wieku nie mogą znaleźć swojego miejsca w polskiej literaturze przedmiotu. Badania nad XIX stuleciem kończą się zwykle na roku 1914, a te poświęcone dwudziestoleciu międzywojennemu – zgodnie z logiką – zaczynają się od lat 20. W uznawanej za klasykę literatury o modzie i ubiorach *Historii ubiorów* Maria Gutkowska-Rychlewska (Wrocław 1968) w ogóle nie porusza tematu mody XX wieku, a w zasadzie jego pierwszej połowy, ponieważ praca powstała w latach 60. Z kolei Anna Sieradzka ograniczyła się do jednego, bardzo ogólnego akapitu, mówiącego tylko o tym, że I wojna światowa „przyniosła wielkie przemiany społeczne, kulturalne i obyczajowe”⁵. Warto wspomnieć, że Alina Dziekońska-Kozłowska w *Modzie kobiecej XX wieku* (Warszawa 1964) poświęciła drugiej dekadzie XX wieku cały

⁵ A. Sieradzka, *Żony modne. Historia mody kobiecej od starożytności do współczesności*, Warszawa 1993, s. 132.

rozdział – co ciekawe – wyróżniając okres 1915–1923 oraz zauważając ciągłość, która nie została przerwana wraz z nastaniem niepodległości. Na szczególną uwagę zasługuje natomiast twórczość Karoliny Żebrowskiej, popularyzatorki wiedzy o kostiumologii i historii mody, która najpierw nagrała swoją odpowiedź na zagraniczny trend krótkich filmów ukazujących przemiany w ubiorach w różnych okresach, odnosząc się do sytuacji Polek w ciągu całego XX wieku⁶, a więc również lat 1914–1918, później zaś wydała książkę⁷, która stanowi niejako rozwinięcie wcześniej poruszonego tematu i zawiera rozdział dotyczący sytuacji podczas I wojny światowej na ziemiach polskich.

Badania podobne do opisanych przez autorów i autorki są bardzo utrudnione przez specyficzną sytuację ziem polskich do 1918 roku (choć patrząc na burzliwy okres kształtowania się granic po roku 1918, można powiedzieć, że nawet do 1921 roku). Nie mieliśmy przemysłu modowego porównywalnego z francuskim, temat ubiorów mógłby być więc spychany na margines zainteresowania historyków. Z takim podejściem trudno się jednak zgodzić. W pracach nad życiem codziennym i przemianami społecznymi powinno się znaleźć miejsce dla badań np. nad tym, jaki był społeczny odbiór nowinek i pomysłów docierających do nas zwłaszcza z Zachodu. Prasa kobieca przedrukowywała ryciny modowe z zagranicznych żurnali⁸ i choć numerów „Bluszczu” z lat 1914–1918 zachowało się naprawdę niewiele⁹, to świadczy to o tym, że ziemie polskie nie były całkowicie odizolowane od wiadomości modowych, nawet jeśli były to rzeczy z perspektywy większości społeczeństwa nieosiągalne lub bardzo odległe. Helena Kozicka, mieszkanka Tarnopola, w swoim dzienniku z okresu I wojny światowej opisała obserwowane tarnopolanki, które dążyły do uzyskania modnej sylwetki poprzez próby skrócenia i poszerzenia wąskich do tej pory spódnic i sukni¹⁰. Właśnie temu zjawisku, czyli tzw. *war crinoline*, poświęcony jest jeden z tekstów w recenzowanej monografii. Być może głos jednostki to zbyt mało, żeby przesądzać o rzeczach ważnych dla ogółu, ale uważam, że warto podjąć próbę zebrania rozproszonych źródeł wizualnych i tekstowych oraz zbadać ten temat.

⁶ K. Żebrowska, *100 Years of Beauty – Poland*, <https://www.youtube.com/watch?v=xrEPujmWufU> (dostęp: 15.05.2024).

⁷ Eadem, *Polskie piękno. Sto lat mody i stylu*, Kraków 2018.

⁸ J. Franke, *Polska prasa kobieca w latach 1820–1918. W kręgu ofiary i poświęcenia*, Warszawa 1999, s. 8, 157–158, 166, 168.

⁹ W zbiorach Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego znajduje się zdigitalizowany dodatek mody z roku 1917. Zob. „Bluszcz” 1917, t. 52, <https://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication/100251/edition/90337> (dostęp: 7.05.2024).

¹⁰ H. Kozicka, *Rosjanie w Tarnopolu. Dziennik 1914–1916*, oprac. I. Florczak, J. Gołota, Ostrołęka 2015, s. 100.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Adlington L., *Great War Fashion: Tales from the History Wardrobe*, London 2014.
- Bass-Krueger M., Edwards-Dujardin H., Kurkdjian S. (eds.), *Fashion, Society and the First World War: International Perspectives*, London 2021.
- Bass-Krueger M., Kurkdjian S., *French Fashion, Women, and the First World War*, New Haven 2019.
- Dziekońska-Kozłowska A., *Moda kobieca XX wieku*, Warszawa 1964.
- Edwards N., *Dressed for War: Uniform, Civilian Clothing and Trappings, 1914 to 1918*, London 2015. DOI: 10.5040/9780755694754
- Franke J., *Polska prasa kobieca w latach 1820–1918. W kręgu ofiary i poświęcenia*, Warszawa 1999.
- Gutkowska-Rychlewska M., *Historia ubiorów*, Wrocław 1968.
- Higonnet A., *Liberty Equality Fashion: The Women Who Styled the French Revolution*, New York 2024.
- Idem M., *Manekin w peniuarze. Moda w II RP*, Warszawa 2022.
- Juranek G., *Ubrać libertyna. Moda i (a)moralność w osiemnastowiecznej Francji*, Katowice 2023.
- Kajdańska A., *Ubiory w nowożytnym Gdańsku od połowy XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 2020.
- Kozicka H., *Rosjanie w Tarnopolu. Dziennik 1914–1916*, oprac. I. Florczak, J. Gołota, Ostrołęka 2015.
- Rasche A. (ed.), *Wardrobes in Wartime: Fashion, Art, Design during World War I*, Leipzig 2014.
- Sieradzka A., *Żony modne. Historia mody kobiecej od starożytności do współczesności*, Warszawa 1993.
- Sola-Salamacha N., *Moda patriotyczna w stroju i jego dodatkach od konfederacji barskiej do XX wieku*, Lublin–Warszawa 2019.
- Sposito S., *Fashion. The Ultimate History of Costume: From Prehistory to the Present Day*, Madrid 2021.
- Tétart-Vittu F., *Auguste Racinet: The Costume History*, Cologne 2018.
- Żebrowska K., *Polskie piękno. Sto lat mody i stylu*, Kraków 2018.

Źródła internetowe

- „Bluszcz” 1917, t. 52, <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication/100251/edition/90337> (dostęp: 7.05.2024).
- Żebrowska K., *100 Years of Beauty – Poland*, <https://www.youtube.com/watch?v=xrEPujmWufU> (dostęp: 15.05.2024).